

W. Lempert,

Moralisches Denken. Seine Entwicklung jenseits der Kindheit und seine Beeinflussbarkeit in der Sekundarstufe II. Neue Deutsche Schule Verlagsgesellschaft mbH, Essen, 1988, 104 pag., ISBN 3-87964-263-X.

In de reeks 'Neue pädagogische Bemühungen' verscheen onlangs als Band 99 een publikatie over een thema, waaraan in ons land door wetenschappers nog weinig aandacht wordt besteed. Gezien de ontwikkeling naar tripartisering, de toenemende belangstelling voor beroepsgericht onderwijs, volwassenen-educatie en her- en bijscholing alsmede medezeggenschap en ethische vragen in het bedrijfsleven (corporate ethics) zou dit evenwel de komende tijd wel eens kunnen gaan veranderen.

De auteur Lempert heeft zich in het verleden intensief bezig gehouden met het onderwijs voor werkende jongeren in school-en-bedrijf en het beroepsonderwijs. De laatste jaren is zijn interesse meer verschoven naar de problematiek van de jongvolwassenen. In de onderhavige studie baseert hij zich onder meer op recent onderzoek van het Max-Planck-Institut für Bildungsplanung te Berlijn van Edding, Leschinsky en zichzelf. Deze onderzoekers staan in een traditie waarvan ook Rolff, Klafki en tot op zekere hoogte Blankertz exponenten zijn. De studie is helder van opzet, zij het af en toe wat schematisch. De aanleiding vormde de respons op een drietal lezingen die de schrijver hield in het kader van een bijscholingscursus voor godsdienstleraren in het beroepsonderwijs: Berufsschulen in het kader van het Duitse leerlingwezen, in de 'progressieve' deelstaat Nordrhein-Westfalen. Door deze impuls wordt in de op rijke ervaring, empirisch onderzoek en een brede literatuurstudie gebaseerde beschouwing de sowieso bij Lempert aanwezige idealistische en op emancipatie gerichte grondtoon licht medegekleurd, het sterkst in de korte inleiding en het nawoord. De studie bestaat uit drie hoofdstukken.

In het eerste hoofdstuk geeft Lempert een definitie van het begrip 'moralische Urteilsfähigkeit' en beschrijft hij hoe dit vermogen zich bij kinderen, jongeren en jong-volwassenen ontwikkelt, welke sociale voorwaarden en omstandigheden de ontwikkeling in positieve zin bevorderen en welke remmend werken. Na met name te hebben gerefereerd aan Rawls, Habermas, Piaget en Kohlberg omschrijft hij het begrip moreel oordeelsvermogen als het ver-

mogen om voor sociale conflicten oplossingen te vinden waarover alle betrokkenen en getroffen en het min of meer eens kunnen worden (primair dus consensus-georiënteerd in plaats van succes-georiënteerd). Uitvoerig wordt weergegeven hoe, met welke argumenten, jongeren reageren op een gevalbeschrijving die het probleem behelst van de wettelijke zwijgplicht van de Betriebsrat, de werknemervoorzitter van een ondernemingsraad, bij een noodzakelijke inkrimping van een bedrijf. Hoe dient de Betriebsrat volgens hen te handelen in de richting van de werknemers van het bedrijf, de Belegschaft? Bij hun onderzoek vonden Lempert c.s. drie niveaus van reacties: een pre-conventioneel of egocentrisch, een conventioneel of sociocentrisch en een post-conventioneel of evenwichtig niveau van moreel oordeelsvermogen. Op pagina 31 worden uiteindelijk, nadat de auteur uitgebreid is ingegaan op relevante literatuur en dito onderzoek, vijf onderscheiden positieve omstandigheden voor de ontwikkeling van het moreel oordeelsvermogen en een typering van de overgang naar respectievelijk het conventionele en post-conventionele niveau in een ontwikkelings-schema geplaatst, tesamen met de per omstandigheid en niveau dominante soorten verwerkingsprocessen tussen persoon en omgeving. De keuze van de twee overgangen volgt min of meer logisch uit de pedagogische doelgroepen waarop Lempert c.s. zich richten, de tweede fase van het voortgezet onderwijs (Sekundarstufe II) en de jong-volwassenen. Lempert besteedt vooral aandacht aan de verschillende varianten van de sociale omstandigheden op het conventionele niveau en de betekenis ervan voor de overgang naar het post-conventionele niveau. In alle drie de hoofdstukken wordt de theoretische verhandeling steeds 'geïllustreerd' aan de hand van kwalitatief-empirische onderzoeksgegevens. Ook wordt af en toe verwezen naar een bijlage waarin de reacties van drie jonge Facharbeiter (geschoolde werknemers) op het dilemma van de werknemervoorzitter van de ondernemingsraad worden beschreven. De wijze van reageren van elk van hen is min of meer typerend voor één van de drie onderscheiden niveaus.

In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op het effect van het werk en de opleiding in de bedrijven op de ontwikkeling van het morele oordeelsvermogen. Lempert wijst in deze context onder meer op de beroeps pedagogische doelstelling mondigheid en een arbeidspolitiek perspectief als humanisering van de arbeid en democratisering binnen de bedrijven. Hoe wordt in bedrijven de oriëntatie van jongeren en jong-volwassenen beïnvloed? Met welke ethische problemen wordt men daar geconfronteerd en hoe

gaat men daar mee om? Hoe is de samenhang met 'vor- und ausserberuflichen' invloeden, etc.? De van origine socioloog Lempert heeft hier behalve voor stratificatie ook oog voor de 'ethische segmentering' tussen en binnen verschillende sferen van levensterreinen (bijv. die van de wereld van de arbeid, die van de politiek en die van het gezin), waarbinnen de spelregels niet alleen inhoudelijk, doch ook naar niveau nogal uiteenlopen.

In het laatste hoofdstuk komt het beroepsonderwijs aan de orde. Lempert vraagt zich af, wat hier voor het op realistische wijze bevorderen van het ethisch bewustzijn en het dienovereenkomstig *handelen* de mogelijkheden en de grenzen zijn. In dit hoofdstuk neemt de schrijver duidelijk stelling en formuleert enkele aanbevelingen voor het beleid, met name op het niveau van het curriculum, ook voor de lerarenopleiding (inclusief de opleiders en begeleiders in bedrijven). Hij wijst onder meer op het belang van de profielendiscussie, het verschil tussen volletijd beroepsonderwijs en het leerlingwezen-in-zijn-klassieke-vorm alsmede het politieke karakter van de onderwijs- en arbeidssituatie.

Voor veel jongeren wordt de oriënteringscrisis momenteel verscherpt. De traditionele 'Tugendlehre' is ineffectief geworden, de instrumentele gerichtheid daarentegen wel zeer dominant. Veel jongeren krijgen volgens Lempert onvoldoende gelegenheid zich in een pedagogisch-vriendelijk klimaat met levensvragen bezig te houden en specifieke deskundigheid en strategische vaardigheid te ontwikkelen om de eigen levenssituatie actief mee vorm te geven.

Met deze studie in brochure-vorm wil Lempert de leraren van dienst zijn bij hun bijkans sisyphus-achtig pogen jongeren bij de ontwikkeling van hun moreel oordeelsvermogen te helpen. Het resultaat is een belangwekkende en leesbare beschouwing over een indringende problematiek.

M. Santema

A. G. Bus en S. J. Pijl (red.), *Diagnostiek en Leerlingbegeleiding*. Lisse, Swets & Zeitlinger, 1988, 150 pag., f39,90, ISBN 90 265 0829 8.

De bundel *Diagnostiek en Leerlingbegeleiding* is samengesteld naar aanleiding van een symposium over het onderwerp tijdens de ORD van 1987. In totaal zijn elf bijdragen opgenomen en twee commentaren. De bijdragen worden geleverd door medewerkers van het RION (6), het CITO (2), de vakgroep Interdisciplinaire Onderwijskunde Groningen (2), en door de Stichting Centrum voor

Onderwijsonderzoek Amsterdam (1). De commentaren worden geleverd door A. van der Leij en J. Rispens, hoogleraren Orthopedagogiek.

Bus en Pijl stellen in het voorwoord dat het overgrote deel van de bijdragen te typeren valt als onderzoek dat gericht is op de procedurele aspecten van de diagnostiek zoals de zorgvuldigheid, de rationaliteit van instrumentenkeuze, de wijzen van oordeelsvorming en rapportage.

De redacteurs plaatsen voorts al enkele kanttekeningen bij de navolgende onderzoeksverslagen. Ten eerste kan de vraag naar de aard en de kwaliteit van procedures niet of nauwelijks een antwoord geven op de vraag of de conclusies en aanbevelingen van de diagnosticus juist zijn en wat het belang is voor de praktijk. Ten tweede stellen de inleiders de veelgebruikte onderzoeksmethode ter discussie (simulaties en indirecte bevraging) en met name wordt gerefereerd aan mogelijke problemen met betrekking tot de ecologische validiteit van de onderzoeken. In dit verband merken zij op dat de onderzoeksresultaten met terughoudendheid moeten worden geïnterpreteerd en dat ze geen solide basis vormen voor al te stellige uitspraken over de kwaliteit van de diagnostiek. Met deze 'scope and limits' heb ik de diverse onderzoeken gelezen. Ik geef een algemene indruk.

Pijl concludeert in zijn openingsartikel dat het inhoudelijke kennisbestand over diagnostiek en leerlingbegeleiding (zeer) beperkt is, te merken aan de elkaar tegensprekende theorieën en aan een gebrekkig instrumentarium. Deze conclusie lijkt me overtrokken. De laatste jaren heeft het onderzoek naar problemen in het leren van de basisvaardigheden (lezen, schrijven, rekenen) vele bruikbare instrumenten (toetsen en programma's) opgeleverd. De moeilijkheid zit eerder in de toegankelijkheid van alle kennis en kunde. Universiteiten, schoolbegeleidingsdiensten, PABO's en scholen ontbreekt het mijns inziens aan een infrastructuur voor een vlotte doorstroom van de aanwezige kennis.

Na de algemene bijdrage van Pijl volgt een aantal artikelen dat zijn pretenties duidelijk buiten de 'scope and limits' van de redacteurs legt. De bijdragen van Janssens over evaluatieprocedures van leerkrachten, van Span over professioneel beslissingsgedrag van leerkrachten, van C. J. W. Meier over leerkrachtkenmerken en verwijzing naar speciaal onderwijs, van Kruizinga en Bus over het redeneren van schoolbegeleiders en tot slot, van Van IJzen-doorn en Pijl over plaatsingsbeslissingen, laten weinig heel van de vaardigheden van leerkrachten en schoolbegeleiders.

Ik ben met hen óók van mening dat er nogal wat schort aan de opleiding van leerkrachten en schoolbegeleiders en dat de stand van de wetenschap beperkingen oplegt, maar zelfs in (bijna) ideale omstandigheden ter zake, zal onderzoek uitwijzen dat veel nog niet deugt. Voorts is het zo, dat de praktijk van alledag doorgaans een veel gunstiger beeld

geeft, zoals we ook weten dat het overgrote deel van de leerlingen gewoon leert, ondanks de leerkracht en de methode. Zonder de goede bedoelingen van de diverse auteurs in twijfel te trekken, hebben de genoemde onderzoeken mijns inziens dan ook iets weg van vrijblijvende dataverzamelingen. Zo ontbreekt het in deze bundel aan constructieve voorstellen om de problemen op te lossen. Het wijst tevens op een van de nadelen van het samenstellen van dergelijke 'readers': doorgaans is er nauwelijks sprake van onderlinge afstemming van de bijdragen en ze kunnen een eenzijdig beeld oproepen over de benadering van het onderwerp, alsook over de presenties van de onderzoekers. Voor het zelfvertrouwen van enkele betrokkenen, zoals leerkrachten en schoolbegeleiders, lijkt me de bundel in deze vorm minder geschikt.

J. Hamers

P. v.d. Broek, T. E. Dolle-Willemsen, A. M. van der Dussen, H. J. van Helden, J. Vedder (red.), *Leren in praktijk*. Naar een opleidingsdidactiek met de onderwijspraktijk als toetssteen. SVO, VULON, 's-Gravenhage, 1987, 209 pag., f38,-, ISBN 90 6472 115 7.

Na lezing van het verslag van de in 1987 gehouden VULON-conferentie onder de titel 'Leren in praktijk', resteert de waarneming dat het boek in kort bestek bijna niet bespreekbaar is. Het congresverslag bevat zeer uiteenlopende bijdragen, zowel wat betreft inhoudelijke relevantie, wetenschappelijke kwaliteit als ook redactioneel niveau.

Voor lezers die niet in de gelegenheid zijn de literatuur over opleiding en nascholing van leraren systematisch bij te houden bevat het boek enkele interessante onderdelen. Te noemen zijn in dit verband bijvoorbeeld de bijdrage van F. K. Kievit over de ouder wordende leraar en het uitermate helder en overtuigend gestelde praktijkverslag van C. Braakman-Meuffels, werkzaam op het Bureau Maatschappelijk Werk van de Gemeente Utrecht en belast met de personeelsbegeleiding van onderwijsgevenden. Ook de bijdrage van J. Peters en J. Vedder verdient hier vermelding, zij het dat hun beschrijving van een viertal opleidingsparadigmata sterk doet denken aan een artikel dat Ken Zeichner in 1983 publiceerde in het Journal of Teacher Education onder de titel 'Alternative paradigms of Teacher Education' (1983, 3, p. 3-9). Terecht stellen de auteurs dat het op dit moment ontbreekt aan een opleidingsparadigma waarin de sterke kanten van de vaardigheids-georiënteerde benadering, de cog-

nitief-georiënteerde benadering, de op onderzoekend handelen georiënteerde benadering en de ontwikkelings-georiënteerde benadering, worden geïntegreerd. Een belangrijke wenk aan onderzoekers van het opleidingsonderwijs.

Naast voornoemde, meer theoretisch onderbouwde bijdragen, bevat het congresverslag (te recht) rapportages uit de praktijk van de lerarenopleiding en in zeer beperkte mate worden bevindingen van onderzoek gemeld. Opzienbarende nieuwe inzichten, ervaringen of theorieën treft men niet aan. Het feit dat het boek zich in dit opzicht kenmerkt door enige saaiheid, bemoeilijkt het aandachtig bij de tekst blijven, zeker wanneer daarbij ook nog met uitzonderlijk grote regelmaat over typefouten moet worden heengelezen en de verbazing moet worden overwonnen bij uitspraken als deze: "Nascholing kan een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van een maatschappelijk verantwoordelijke professionele opleidingsdidactiek stoevend op de beroepsactiviteiten van de leraar in de dagelijkse praktijk van de school" (p. 15). Of deze: "Leidt rekening houden met subjectieve theorieën tot ontwikkelingen in de zin van flexibilisering van het onderwijs, eigen studieroutes kiezen e.d. alsook het aankweken van bereidheid om te reageren op maatschappelijke ontwikkelingen?" (p. 17).

Met f38,- op zak zou ik iets anders aanschaffen. Dit boek bevat te weinig nieuws en is redactioneel ronduit slecht verzorgd.

H. W. A. M. Coonen

J. Neuvel, M. E. Otten & D. J. Bos, *Functioneel aanvankelijk leesonderwijs*. Een omschrijving en een evaluatie. SVO-reeks. Swets & Zeitlinger, Lisse, 1988, 229 pp., f47,50, ISBN 90 0907 3 /NUGI 724.

Op veel Jenaplan- en Freinetscholen wordt in het aanvankelijk leesonderwijs een benadering gevolgd die bekend staat als Functioneel Aanvankelijk Lezen (FAL). In dit type leesonderwijs wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de taal en ervaring van kinderen. Op basis van verhalen die de kinderen bij hun tekeningen vertellen, worden teksten samengesteld. Deze teksten worden gelezen en besproken, en met de zinnen en woorden eruit worden oefeningen gedaan om de technische leesvaardigheid te stimuleren. In de hoofdstukken 3 en 4 komen enige varianten op deze benadering ter sprake. De auteurs hebben zich daarbij niet beperkt tot de Nederlandse situatie. In hoofdstuk 3 worden buitenlandse voor-

beelden behandeld, zoals de Engelse methode "Breakthrough to Literacy" en de "Language Experience Approach" in de Verenigde Staten.

In de inleiding komen de voordelen van FAL ter sprake. Omdat ruimschoots ervaring wordt opgedaan met de communicatieve functie van geschreven taal, zou een 'actievare op de betekenis van teksten gerichte instelling' tot ontwikkeling komen. Hierdoor zou de kans op achterstanden verkleinen, met name bij zogenaamd kansarme leerlingen met een thuisomgeving waarin weinig ervaring kan worden opgedaan met de functie van lezen en schrijven.

Ondanks de lange traditie van dit type leesonderwijs op Jenaplan- en Freinet-scholen en een groeiende interesse voor deze aanpak op reguliere basisscholen (zie bijvoorbeeld de recent uitgebrachte methode "De Balans") is weinig bekend over de effecten van dit type leesonderwijs. Interessant is dan ook het tweede deel van de studie, waarin de resultaten van onderzoek ter sprake komen. In hoofdstuk 5 worden de resultaten van buitenlands onderzoek samengevat. In hoofdstuk 6 wordt gerapporteerd over een Nederlands onderzoek naar FAL.

Uit dit onderzoek op tien Jenaplan- en Freinet-scholen komen geen aanwijzingen voor de verwachte voordelen van FAL. Na een jaar leesinstructie zijn de leerlingen die FAL krijgen achter bij leerlingen die met Veilig leren lezen of Letterstad les krijgen, en na drie jaar zijn er geen verschillen ten voordele of ten nadele van FAL. Op basis van post hoc analyses wordt gesuggereerd dat de achterstanden na één jaar te maken hebben met de tijd die aan systematisch cursorische activiteiten wordt besteed. Naarmate dit soort activiteiten vaker plaatsheeft, zou de kans op achterstanden kleiner zijn (p. 184).

Het onderzoek heeft een aantal beperkingen. Ten eerste is de vraag of de achterstanden na één jaar niet veel groter waren geweest als striktere criteria waren gehanteerd bij de selectie van scholen. Doordat de onderzoekers ervoor gekozen hebben zoveel mogelijk varianten in de steekproef op te nemen

(p. 175), is de groep scholen die aan dit onderzoek deelnam, nogal divers van samenstelling. Uit de beschrijvingen in hoofdstuk 4 blijkt dat het onderwijs op een deel van de proefscholen slechts marginaal verschilt van het meer gangbare leesonderwijs. Op deze scholen worden weliswaar teksten geschreven, maar wordt daarnaast een systematisch-cursorische aanpak gevolgd. Het is dan ook niet uitgesloten dat het onderzoek een veel ongunstiger beeld had opgeleverd, als het was uitgevoerd onder scholen waar strikt in het kader van eigen teksten wordt geoefend.

Verder vraag ik mij af of Neuvel e.a. er voldoende in geslaagd zijn de hypothese te toetsen dat onder invloed van FAL 'een actievare op de betekenis gerichte instelling' tot ontwikkeling komt. Om de leesvorderingen te bepalen is testmateriaal gebruikt dat is afgestemd op het gangbare leesonderwijs. Het is niet uitgesloten dat hierdoor eventuele voordelen van FAL niet uit de verf zijn gekomen (zie ook Bus & Suurd, in druk). De auteurs stellen dat het niet mogelijk was onderzoek te doen naar de vermeende effecten op de leeshouding, omdat een geschikt en betrouwbaar instrumentarium ontbrak (p. 202). Mijn indruk is dat de auteurs geen toetsbare hypothesen hebben geformuleerd.

Alles bijeen genomen vind ik in deze studie vooral de uitgebreide beschrijvingen van de verschillende varianten op FAL interessant. Daaruit blijkt dat ondanks een gemeenschappelijk uitgangspunt de uitwerking zeer divers kan zijn. Het theoretisch en empirisch deel van de studie stelt teleur, met name omdat daaruit geen nieuwe inzichten komen met betrekking tot de verwachte voordelen van dit onderwijstype.

A. G. Bus

Bus, A. G. & Suurd, T. Leren lezen aan de hand van zelfgemaakte teksten. Een evaluatieonderzoek in de natuurlijke setting. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, in druk.

Eindcongres Project Onderwijs en Sociaal Milieu

Op 5 oktober 1989 zal te Rotterdam het eindcongres over het project Onderwijs en Sociaal Milieu worden gehouden.

Als belangrijkste thema's zullen aan de orde komen: de resultaten en opbrengsten van het O.S.M.-project en de betekenis hiervan voor het onderwijsvoorrangsbeleid.

Voor nadere informatie en inschrijving: Project Onderwijs en Sociaal Milieu, p/a Rotterdamse School Advies Dienst, Postbus 81194, 3009 GD Rotterdam.

Colloquium Religieuze Opvoeding in de Nederlanden

Het najaarscolloquium van de Belgisch-Nederlandse Vereniging voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs, georganiseerd door de sectie Theoretisch en Historische Pedagogiek van de Vrije Universiteit te Amsterdam, zal plaatsvinden op 24 november 1989.

In vier lezingen wordt aandacht besteed aan thema's uit de geschiedenis van de geloofsoverdracht binnen verschillende kerken en in gezin, school en jeugdorganisaties in Nederland en Vlaanderen, 16e-20ste eeuw.

Voor nadere informatie: Sectie Theoretische en Historische Pedagogiek van de Vrije Universiteit, Van der Boechorststraat 1, 1081 BT Amsterdam; tel.: 020-548 6957.

Inhoud andere tijdschriften

Pedagogisch Tijdschrift
14e jaargang, nr. 1, 1989

- Wendingen in een levensloop. Afscheidscollege door M. A. J. M. Matthijssen
Schoolproblemen en weglopen, door H. Angenent en B. Beke
Moraliteit en politieke attitudes bij jongeren. Een bijdrage aan de politieke pedagogiek, door M. H. van IJzendoorn
Temperament en disciplineren, door J. M. A. M. Janssens, A. W. H. Jansen en J. M. Schep

Tijdschrift voor Orthopedagogiek
28e jaargang, nr. 1, 1989

- Het kind breëduut gemeten, door R. de Groot
Meten in perspectief, door J. M. A. Riksen-Walraven
Temperamentsverschillen bij kinderen (II), door G. A. Kohnstamm

Tijdschrift voor Orthopedagogiek
28e jaargang, nr. 2, 1989

- Rekenen met groei, door C. J. W. Meijer, S. J. Pijl en L. J. L. M. Kramer
De expansie van het speciaal onderwijs in Nederland, door R. de Groot en H. Menkveld
Simpel oplossingen voor een complexe problematiek, door J. T. A. Bakker en J. J. Dumont
Groei van het (v)so en beleid, door A. J. Wilmink
Vragenderwijs. Kanttekeningen bij 'De groei van het speciaal onderwijs' door J. van Weelden

Tijdschrift voor Orthopedagogiek
28e jaargang, nr. 3, 1989

- Verwijs- en opname criteria bij uithuisplaatsing van jongeren in een residentiële instelling, door E. E. J. De Bruyn, F. van der Linden en M. Jansen
Gedragsbeoordeling en psychologische tests bij hyperactieve kinderen, door A. Kuijper en R. A. Hira-sing
Het vraagstellingsbegrip van J. F. W. Kok als aanzet voor een orthopedagogisch onderzoeksprogramma, door P. L. M. van der Doef
Onderzoek naar de samenhang tussen taakperceptie, taakgericht handelen en leerresultaten: een overzicht van enkele voorstudies, door W. van Werkhoven

Ontvangen boeken

- Andries, C. (Ed.), *Spellingsmoeilijkheden*. Acco, Amersfoort/Leuven, 1988, f18,50.
Boshuizen, H. P. A., *De ontwikkeling van medische expertise: een cognitief-psychologische benadering* (dissertatie). Uitgeverij Thesis, Haarlem/Amsterdam, 1989, f39,-.
Brugman, D., *Personaliseren van de leerstof. Een interventie-onderzoek naar het ontwikkelen van waardegebieden door leerlingen tijdens lessen sociale wereldoriëntatie* (dissertatie). DSWO-Press, Leiden, 1988.

- Frankrijker, H. de, *De katholieke onderwijzersopleiding; organisatie en ideologie; 1889-1984* (dissertatie). Intro, Nijkerk, 1989, f39,50.
- Handel, G. (Ed.), *Childhood Sozialization*. Aldine de Gruyter, Hawthorne/Berlijn, 1988, DM.98,-.
- Karstanje, P.N., *Beleidsvaluatie bij controversiële onderwijsvernieuwing* (dissertatie). Stichting Kohnstamm Fonds voor Onderwijsresearch, Amsterdam, 1988, f30,-.
- Koops, W. & J. J. van der Werff (red.), *Overzicht van de empirische ontwikkelingspsychologie; 3: Sociale ontwikkeling van de persoonlijkheid*. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1988, f69,50.
- Lodewijks-Frencker, E., *Op opvoeding aangewezen*. Uitgeverij Nelissen, Baarn, 1989, f34,90.
- Pieters, J. M. (red.), *Onderzoek naar leren en instructie in arbeidsorganisaties*. Universiteit Twente, Enschede, 1988.
- Streun, A. van, *Heuristisch wiskunde-onderwijs. Verslag van een onderwijsexperiment* (dissertatie). Rijksuniversiteit, Groningen, 1989.
- Wijnstra, J. M. (red.), *Balans van het rekenonderwijs in de basisschool. Uitkomsten van de eerste rekenpeiling medio en einde basisonderwijs*. Cito, Arnhem, 1988, f30,-.

Veel kinderen hebben problemen met leren lezen. Maar wat is de oorzaak? Hoe kom je daar achter? En wat kun je er vervolgens aan doen? Daarover gaat *Leesmoeilijkheden, diagnose en behandeling*.

Leesmoeilijkheden, diagnose en behandeling

Serie Orthovisies 29

Drs. C.J.Wieringa, drs. J.F.Sas

Wolters-Noordhoff
Leesmoeilijkheden,
diagnose
en behandeling,
 Drs. C.J.Wieringa en
 Drs. J.F.Sas

De auteurs van dit boek gaan in op de diagnose en de behandeling van leesproblemen. Drie grondvormen van leesmoeilijkheden komen aan de orde: vertraagd lezen, slordig lezen en spellend lezen. Ze worden verduidelijkt door veel praktische voorbeelden en korte gevalsbeschrijvingen. Meer dan de helft van het boek is gewijd aan de beschrijving van hulpmaterialen en -technieken. Als diagnostisch hulpmiddel zijn achterin het boek vier woordleeskaarten opgenomen. Het boek biedt de leerkracht een praktisch handvat bij het signaleren en behandelen van leesmoeilijkheden.

Voor meer informatie:

ISBN 90 01 76940 3 ing 124 p

Wolters-Noordhoff bv
 Afdeling Sociale Wetenschappen
 W. Zeylmaker, voorlichter
 Postbus 58
 9700 MB Groningen
 Telefoon (050) 22 63 11

Verkrijgbaar via de boekhandel

Wolters-Noordhoff